

Lagasbiras- ja servodatmáhttu fágaoassái mánáidgárddis Oahpaheaddjibagadus

Heidi Guttorm Einarsen

ČálliidLágádus

Vuodđun dán bargui lea mánáidgárdde rámmaplána maid oahppodepartemeanta álmuhii jagi 2006, ja dan fágaoassái: Lagasbiras ja servodat.

Álgu

Eanaš mánát álget mánáidgárdái go etniid ja áhčiid luopmu nohká. Jagi 2013 ledje 90 % buot Norgga mánáin mánáidgárddis. Doppe sii leat gaskamearalaččat 41 diimmu dahje eambbo vahkkui. Danne duostat čuoččuhit ahte mánáidgárdi lea dehálaš oahppoásahus gos mánát galget beassat ovdánit iešguđet láhkai mánngga dáfus.

Rámmaplána dárkkuha ahte sihke guovllu ja našunála kulturárvu ja árbi galgá čálmmustuvvot mánáid bajásgeassimis ja mánáidgárdde birrasis. Dán barggus leat čálmmustan sámi servodaga mánnggabealatvuoda. Dasa lassin dat galgá gokčat mánáid dárbbuid ovddasmorrašii, stoahkamii ja oahppamii. Dutkan čájeha ahte buorit pedagogalaš doaimmat mánáidgárddis váikkuhit máná oahppamii skuvllas ja bargodilis oppa eallima.

Mii leat dahkan reaiddu mii galgá leat ávkin ollašuhhtimis lagasbiras ja servodat fágaoasi mánáidgárddis. Dát lea praktihkalaš bagadeapmi dasa mo mánáidgárdde pedagogalaš jođiheaddjit, assisteanttat ja eará bargit sáhttet bargat fáttáin. Min neahttasiidduin gávdnabehtet sárgosiid, mitalusaid, teavsttaid, spealuid ja govaid maid sáhtta interaktiiva távvaliid ja neahttafielluid bokte čájehit mánáide oktasašbottuin. Dasa lassin mii čujuhit neahttasiidduide mat sáhttet ávkkálaččat din plánenbargguide. Visot reaidduide leat evttohan pedagogalaš čađaheami ja giellaovdánahttinbargguid. Mii jáhkkit ahte min evttohusat doaimmaide, sáhttet boktit jurdagiid, inspirašuvnna ja miela ain ovdánahttit sámi mánáidgárddiid doaimmaid.

Mii ávžžuhit maiddái: *Gaup Eira/Skum Somby: Fáddágirji mánáidgárddiide. Davvi Girji. 2014.* Girji gokčá buot Mánáidgárddi rámmaplána čieža fágasuorggi. Diehtogirji sáhtta leat ávkin go lehpēt bargamin mánáidgárdde fáttáiguin.

Lagasbiras ja servodatmáhttu

Mánáidgárdi, máná vuosttaš deaivvadeapmi servodagain olggobealde ruovttu.

Mánáidgárdi šaddá máná vuosttaš deaivvadeapmi servodagain olggobealde ruovttu, váhnemiid ja fulkkiid. Ruovttuin leat diedđusge vuordámušat mánáidgárdái. Oadjebasvuohta, loaktin, beroštupmi, ovtadássásašvuohta, vuoiŋnasteapmi, ovddasmoraš, oahppu ja demokratiija leat servodaga vuodđoárvvut maid mielde mánáidgárddit leat ásahuvvon ja galget doaibmat.

Dat lea čielggas ášši ahte ii váikko gii heive bargat mánáidgárddis. Olbmui geat válljejit bargat mánáiguin galgá leat miella ja dáhttu hukset ja ásahit buori árgabeaivve mánáide mánáidgárddis. Bargit galget leat viššalat, aktiiva ja berošteaddji rávisolbmot geain lea relašuvnnalaš gálggat ja dáhttu hukset bovdejeaddji, fáttmmasteaddji oktavuodaid mánáiguin. Dasa lassin galgá leat hálldi ja sáhkki. Mánáidgárddebargit galget oaidnit ja diehtit goas galgá aktiivvalaččat “innoveret” dahje seaguhit mánáid jovkui ja jorgalahttit unohisvuodaid ovdal go šaddet menddo stuorrán, ja geavahit daid vejolašvuohtan oahpahit sidjiide ovtasbargogálggaid ja empatiija. Sii galget veahkehit, oaidnit čovdosiid ja leat das ja

oaidnit juohke ovtta máná ja su iešvuodaid. Dat eastada láhttenváttisvuodaid ja buorida sosiála máhtu ovdáneami mánáidgárddis.

Pedagogalaš jođihedjiin gáibiduvvo lassin jođihangálga ja čehppodat dasa ahte ásahit rutiinnaid, plánet, movttiidahttit mielbargiid ja bagadit assisteanntaid.

Oahppan

Oahppan lea eallinagi proseassa mii gáibida oppalaš lahkoneami. Mánát ohppet go sii earáiguin ovtastallet ja ovttasbarget doaimmain mat leat jierpmálaččat sidjiide. Sii ohppet taktiilalaččat (iskat ja dovdat), rumašlaččat, kognitiivalaččat ja dovdduid bokte. Buot dát váikkuhit máná ovdáneapmái ja rievdamii dađe mielde go áddejupmi ja oahppu ciegga eambbo. Sii ohppet doaimmaid bokte ja vásihusaid bokte mat leat čatnon beaivválaš dábiide ja rutiinnaide. Sii ohppet maid go áicet, áddestallet, isket ja geahččaladdet, digaštallet, jurddašit ja smihttet, stohket ovttas earáiguin ja okto. Dalle lea dehálaš ahte ásahuvvo oahppobiras gos lea buorre ja dohkálaš boastut dahkat ja mángii geahččalit.

Oahppan mánáidgárddis lea čatnon maiddái dasa ahte oahppat sosiála gálggaid. Empatiija, vuordit vuoru, ovddasmoraš, riidduid čoavdit leat sosiála vuodđogálggat maid mánát ohppet ovttas eará mánáiguin ja mánáidgárdde rávisolbmui. Rávisolbmot berrejit oaidnit ja leat mánáide doarjjan dákkár proseassas.

Mánáidgárdde oahppobiras sihke materiálalaččat ja sosiálalaččat/relašuvnnalaččat berre huksejuvvot nu ahte doppe lea láhččojuvvon buotlágan vásihusaide, sihke olgun ja siste. Sii ohppet ollu ođđa dilálašvuodain ja ođđa hástalusaid bokte, ja mánáid loaktin lea dan duohken mo sii dovdet lihkostuvvama ja ilu, loaktima árgabeaivvis.

Bajásgeassin

Ávdnen (danning) lea ođđa máhttoulbmil mánáidgárddis, mii leamaš gustovaš jagi 2011 rájes. Ávdnen dáhpáhuvvá go mii vásihit ja oahppat lagasbirrasa, máilmmi ja eará olbmuid birra ja iežamet birra. Dát leat árvvut, eallindábit ja máhttu mainna mii šaddat bajás ja mii cieggá min čiekŋalassii, muhto datte rievdá dađe mielde go oažžut ođđa máhtu ja oahppat ođđa eallindábiid. Sáni sisttisdoallá máná persovnnalaš proseassa ja dáhttu ja gálga oahppat ja hárjánit árvvoštallat iežas daguid ja makkár váikkuhusat dain leat earáide, ja son galgá oaidnit iežas oassin stuorát oktasašvuodas; mánáidgárddis. Mánná galgá ovddidit kritihkalaš jurddašemi norpmat ja váikkuheami ektui, muhto seammás heivehit iežas oktasašvuhtii, ja birrasa vuordámušaid ektui. Dieđusge lea rávisolbmuid ovddasvástádus čuovvut ja láhčit dili nu ahte sosialiseren ja bagadeapmi sáhtta dáhpáhuvvat.

Dat lea hui dehálaš atnit muittus – ja leat dihtomielalaš- ahte rávisolbmot (dán oktavuodas lea rávisolmmoš son gii bargá mánáidgárddis) leat hui fámolaš rollamodeallat dan ektui mo hállet guđet guimmiide ja mo vástidit go nubbi váldá oktavuodá, ja makkár rumašgiela geavahit ja čájehit, ja mo muđui responderejit dáhpáhusaide mánáidgárddis. Buot dutkan čájeha ahte mánát ohppet eambo das maid rávisolbmot barget, go das maid sii muitalit ja hállet. Rávisolbmot galget danne leat buorit rollamodeallat sihke gielalaččat ja doaimmaid bokte.

Empatijja

Mánát mánáidgárddeagis jurddašit eatnašat iežaset birra ja fokus lea mun-ies ja mu dárbbut. Beannot jagi rájes galget oahppat oaidnit earáid ja sin dárbbuid ja mo mu iežan láhtten váikkuha earáide. Danne lea dehálaš ahte mánát mánáidgárddis hárjehallet ohppet muhtin sosiála gálggaid. *Luoikat, vuordit vuoru, váldit vuhtii, veahkehit ja šiehtadit/šaddat ovttaoaivilin ja kompromisset* leat muhtin dakkár gálggat maid lea dehálaš jo mánáidgárddis hárjehallagoahhtit. Mánáidgárdde bargit galget dohppet vejolašvuodaid mat bohciidit árgabeaivvis, omd go gižžu šaddá sáttokássas dahje go lea sáhka juogadeamis ja go ovttasbargu šaddá váttis. De lea vejolaš čájehit mánáide ja ságastit singuin dan birra ahte dat lea buorre ja vuogas vuohki ovttastallat earáiguin. Dieđusge dat gáibida ahte bargiin lea vejolašvuolta čuovvut ja leat sin láhka oppa áigge. Golmma jagi rájes lea vejolaš čilget sidjiide duogážiid dáhpáhusaide ja birrasii njealját jagi rájes sáhttet áddet váikkuhusaid iežaset daguin go čilge daid. Dát máhttu čuovvu máná eallinagi ja dan ohppet mánát iešguđet doaimmaid bokte mánáidgárddis jo. Danne lea dehálaš ahte mánát leat ja oasálastet mánáidgárddis, muhto lea rávisolbmuid ovddasvástádus jurddašit ja atnit muittus sosiála gálggaid birra mánáidgárdde árgabeaivvis. Dáid galget mánát oahppat árgabeaivvis stoahkamis, bagadeami ja rájáidbidjama olis, beaivválaččat. Sosiála gálggaid ja njuolggadusaid oahppan sáhtta eastadit psyhkalaš váttisvuodaid ja oktonasvuodadovddu rávisolbmo agis. Dán oktavuođas lea giella ja ságasteapmi deháleamos váikkuhangaskaoapmi.

Dearvvaheapmi

Buot kultuvrrain leat muhtin njuolggadusat das mo heive láhttet. Mánáidgárddis eai leat mánát okto, ja doppe galget mánát oahppat mo heive láhttet earáid ektui ja amas olbmuid ektui. Dearvvaheami sáhttet mánát oahppat dramatiserema bokte. Rávkat buorre iđit, lpmel atti, mana dearvan ja báze dearvan leat dábálaš frásat maid buot mánát galggašedje dovdat. Dasto lea dábálaš dearvvahit nu ahte dollesta gihtii ja dadjá; bures. Sámi servodagas lea dábálaš ahte nuorat olmmoš váldá oktavuođa ja dearvvaha boarrásit olbmo ja muitala iežas

nama. Dábálaččat olbmot positiivvalaččat responderejit go nubbi boahtá dearvvahit ja oktavuohta ja oahpásmuvvan dáhpáhuvvagoahtá.

Mánát galget diehtit ja mitaluvvot mo sin láhtten ja rumašgiella váikkuha earáide ja ahte dat lea unohas jos nubbi dušše geahččá, ii vástit, dahje jorgala sealggi go nubbi dearvvaha. Mánát geat dákkár láhttema čájehit galget bagaduvvot ja veahki oažžut njulget dábiideaset. Hárjehallat oadjebas birrasis lea buorre vuohki. Ságasteapmi juohke dilálašvuodas lea vuogas vuohki oahpahit ja juogadit árvvuid maid mánáidgárdi háliida gaskkustit mánáide. Dalle lea dehálaš smiehttat dan birra mo mii smiehttat, mo mii hállat ja makkár giela mii geavahit. Láđisvuolta ja gierdevašvuolta dainna jurdagiin ja áigumušain ahte mánát galget oahppat, lea dehálaš.

Giella ja gulahallan

Mánáidgárdi lea oahppoásahus, ja mánáid giellaovdáneapmi lea mánáidgárdde deháleamos bargu go dat váikkuha máná oppalaš ovdáneapmái. Mánáidgárdde giellaovdánahttinbarggut galget leat ođđaseamos dutkanbohtosiid mielde vuodustuvvon ja plánejuvvon. Máná oahppá giela buoremusat go son lea gielalaččat ja kommunikatiivalaččat aktiiva. Buot

mánáidgárdde bargit galget bovdet mánáid mielde ságastemiide ja eará giellaovdánahttinbargguide. Mánáid galgá movttiidit hállat ja muitalit dan birra maid mánáidgárddis bargabehtet (fáttát), ja man birra lehpet lohkan. Mánná oahppá giela dakkár dilálašvuodain maidda son liiku ja masa son čájeha beroštumi ja go lea ovttas earáiguin. Lea rávisolbmuid ja mánáidgárddebargiid ovddasvástádus láhčit árgabeaivvi nu ahte mánát ožžot iešguđetlágan ja positiiva vásihusaid giellageavaheamis ja kommuniseremis ja ovddidit iežaset jurdagiid oaiviliid ja dovdduid. Lea dehálaš ahte mánáidgárddis muhtomin finadit hállás amas olbmot. Mánát galggašedje gullat iešguđetlágan olbmuid gielaid ja suopmaniid, ja sin giellaovdáneapmái lea buorre iešguđetlágan sániid/doahpagiid ja dadjanvugiid gullat/oahppat.

Giellaovdáneaddji ságasteapmi

Ságasteapmi mánáidgárddis lea modelleren. Rávisolbmot ságastit ja mánát jievžžadit rávisolbmuid ságastanvuogi, sániid ja dadjanvugiid. Dávjá lea nu ahte rávisolbmot hállet/hupmet ollu eambbo go mánát. Dat gohčoduvvo monologalaš ságasteapmin. Mánáidgárddis galggašii baicce movttiidahttit bargiid geavahit ja deattuhit dialogalaš ságasteami mánáin. Dat mearkkaša ahte mánát maiddái galget ságastit, responderet, vástidit ja kommenteret. Dieđusge ságasteapmi dáhpáhuuvá maiddái rumašgiela bokte, ja dat lea dehálaš erenoamážit unnimus mánáid ektui. Mii leat dahkan govaid mat sáhttet leat ávkin ságastanbottuiguin. Govaid leat mii dahkan nu ahte daid vuodul galgá sáhttit nammadit ja ságastit dábálemos ja árgabeaivválaš áššiid lagasbirrasis. Divvut rabas gažaldagaid mánnái lea buorre vuohki mo viiddidit ságasteami. Dalle ovdána giella go mánná šaddá smiehttat ja árvoštallat ja buktit muitaleaddji vástádusaid. Rabas gažaldagaide geavahit jearransániid; *gii, geat, gos, goas, mo, manne, man láhkai, guđemuš, mii, guđe, goal*. Dán láhkai mánát ožžot buriid vejolašvuodaid muitalit maid sii dihtet, oaivvildit, dovdet, gáddet ja jáhkket. Datte rávisolbmot galget buot agiid vuhtii váldit ja gažaldagaid divvut nu ahte buot mánát aktiivvalaččat sáhttet oasálastit ságasteamis.

Mánát galget árrat hárjánit veahkehit ja oasálastit mánáidgárdde beaivválaš bargguin. Rávisolbmot galget doaibmat rollamodeallan mánáide ja čájehit ja ovttas singuin árvoštallat ja hállat/rápmot man buorre šaddá go buohkat leat mielde veahkeheamen. Barggadettiin lea dehálaš čilget makkár bargu ja mo bargu dahkko, ja barggadettiin nammadit visot reaidduid

ja ávdnasiid maid dárbbášit barggus. “Duot”, “duon”, “dát”, “ná”, “doppe”, “dánu”, “diekko”, “duosa”, ja “diet” nammadanvuohki ii leat doarváí go mánát galget oahppat nammasániid, ja daguid namahusaid. Deháleamos lea proseassa, iige dat ahte jođánit geargat. Mánná beassá proseassa čuovvut ja son oahppá ollu sihke barggus ja ođđa sániid. Geardduheapmi lea dán oktavuođas maid (no mo ollu eará pedagogalaš oktavuođain) dehálaš prinsihppa. Gievkkanbarggut ja eará barggut nu mo olgun čorget, duhkorasaid čorget, jna sáhttet vuoruid mielde ja smávit joavkkuin dahkkot.

Máinnasteapmi

Njálmmálaš ovdanbuktin ja máinnasteapmi leamaš ja lea ain sámi kultuvrras hui nanus. Dat leat oassin sámi praktihkalaš ja njálmmálaš árbevirolaš máhtus ja máhtu viidásetfievrrideamis. Máidnasat leat maid mielde duddjomin máná silolaš ovdáneami ja oktagaslaš refleksuvnna ja jurddašeami. Máidnasat sáhttet veahkehit mánáid muitit vássánáiggi ja maddái áddet ja govahallat boahpteáiggi. Máinnasteami bokte muitaleaddji sáhtta heivehit muitalusa dahje máidnasa guldaleaddji ja dan vuoiŋa ektui mii ráđđe.

Rávisolbmot ja bargit mánáidgárddis galggašedje muhtin máidnasiid “vurket” ja “čohket” alcceseaset vai sis leat dat orrumin. Dan maid leat oahppan ii jávkka ja dan sáhtttá heivehit nu ahte álbmi das olle suinna geasa dan muitala/guldaleaddjái. Go muitalat máidnasa njálmmálaččat, de dus lea maiddái čalbmeoktavuohta mánáiguin. Don dalle vásihat ja áiccat mo guldaleaddji respondere. Lea go dát juoidá mii sutnje lea miellagiddevaš? Dalle dus lea vejolašvuohta stivret ja heivehit/muddet “vuoŋŋa”. Guldaleaddjit sáhttet maid iežaset jurdagiid ja responssa bokte leat mielde hábmemin muitalusa dahje máidnasa.

Máinnasteaddjái lea maid álkít geavahit rumašgiela, rekvisihtaid (dego háhta, soappi ja liinni) ja lihkestagaid ja stoahkama muitalettiin, go son lea girjjis ja mánusis friddja. Dat deattuha sániid mearkkašumi ja mánna ádde máidnasa bures lihkká jos vel ii ádde buot sániid.

Dološ máidnasat ja muitalusat fievrridit min iežamet kulturárbbi boahttevaš buolvvaide. Ođđa muitalusat ja máidnasat addet mánáide dan máhtu ja dieđa maid sii dárbbášit oktasaš árgabeaivvis.

Gávdnojit ollu máidnasat ja muitalusat mat čuvgejit ja giedahallet áššiid maid olbmot leat buot áiggiid smiehtadan, digaštallan ja árvoštallan (eksistensiella gažaldagat). Gávdnojit máidnasat ja muitalusat das mo máilbmi lea šaddan, mo olbmot leat šaddan, mo jápmin lea šaddan. Buorre ja bahá. Mo olbmot ja eallit galget ovtta eallit ja birget. Ollu máidnasat ja muitalusat leat čállon ja daid lea beare viežžalit ja bidjat áiggi dasa ahte daid oahpahallat muitalit. Min neahttasiidduin leat guokte árbevirolaš sámi máidnasa maid lea álki oahpahallat.

Persovnnalaš muitalusat. Omd: Mo lei dalle go don ledjet unni? Mo lei dalle go áhkku lei unni? Bargit/váhnemat/vitmadis áhkut ja ádját galggašedje ohcat ja oahpahallat daid buoremus ja suohtaseamos/somámus/issoreamos muitalusaid/dáhpáhusaid muitalit iežaset mánnavuođaáiggi ja eallimis. Dat leat divrras skeaŋkkat mat addet mánáide riggáset giela ja čiekŋalut servodatáddejumi.

Girjjiid lohkat

Dutkan čájeha ahte mánáin geaidda rávisolbmot lohket girjjiid dávjá, ovdána giella ja sátneriggodat ja dát fas lea stuorra ovdamunnin sidjiide go álget skuvlii. Girjjiid ja

girjelohkama bokte mánná fuomáša čállaga ja čállingiela, ja girjjiin leat ođđa doahpagat, dadjanvuogit ja struktuvrrat mat riggodahttet mánáid giela.

Iešalddis lohkan lea buorre, muhto dutkan deattuha maid ahte jos rávisolmmoš lassin vel buorida lohkanmetoda de váikkuhus šaddá vel buoret.

Son sáhtta hállat/hupmat govaid birra dahje čilget govaid ja girjji sisdoalu birra hállat/hupmat. Jos lohki/guldaleaddji dovdá ahte rávisolmmoš eallá muitalusas, de dat nanne rávisolbmo ja máná oktasašvuodadovddu.

Árvvoštallat girjji sisdoalu ja dan čatnat máná iežas árgabeaivválaš vásihusaide addá máná buorre ja čiekŋalit vásihusa lohkanbottus. Maiddái sániid čilgejumit ja girjjiid karakteraid láhttenvugiid čilgen lea ávkkálaš ja buorre máná giellaovdáneapmái ja jurddašeapmái. Ollu mánáide lea ávkin maiddái deattuhit ja ságastit dan birra maid girji áiggošii muitalit ja mii lea oaivil dáinna muitalusain.

Divvut gažaldagaid tekstii ja govaide, ja ahte mánná ieš geardduha sisdoalus lea mielde huksemin máná muitalandáiddu ja sátneriggodaga.

Buoremus lea jos mánáidgárddis lea bargit geat erenoamážit beroštit girjjiin ja geain lea ollu máhttu dan birra makkár girjjit heivejit goas ja man ahká. Sii sáhttet lámhit girječiega ja bardit girjjiid nu ahte daid ovdasiiddut oidnojit ja leat mánáid olámuttus. Girjehildu galgá dávjá ođasmahttit, áinnas fáttáid ja jahkeáigodagaid mielde.

Min neahttasiidduin gávdno listtu mii čájeha guđe girjjit heivejit Lagasbiras ja servodat ja Rumaš, lihkadeapmi ja dearvvašvuohta fágaosiide. Girjelisttus evttohit gažaldagaid maid heive divvut mánáide ovdal lohka ja logadettiin girjji, ja makkár konkrehtaid heive ohcat lohkanboddui.

Gáldu: forskning.no

Mánát ja media

Maid háliidit mii ahte mánát ja rávisolbmot galget máhttit media birra? Jo, mii dáhtut ahte mánát ja rávisolbmot galget diehtit ja máhttit media ja leat kritihkalaš geavaheaddjit ja buvttadeaddjit. Sii galget áddet iešguđetlágan medialaš mitalanvugiid ja maid dáid ieža máhttit buvttadit iešguđetlágan medialaš buktagiid. Dákkár máhttu viiddida olbmuid oassálastima servodagas ja sihkkarastá demokrátalaš servodaga. Media lea oasseváldin ja sosiála mediageavaheapmi lea “lohkat ja čállit” earáiguin ovttas. Jos mánáidgárddit eai duođas váldde ja jierpmálaččat geavahišgoađe iešguđet mediaid vejolašvuođaid viiddidit mánáid máhttu ja oahpu, go dat lea dehálaš, oktasaš kultuvra servodagas, de dat sáhtta váikkuhit sihke fágalaš ja sosiála olggušteapmái. Otná servodagas lea diehtujuohkin- ja gulahallanteknologiija lunddolaš juohke sajis ja juohke dilálašvuođas, sihke bargguin ja ruovttuin. Dieđusge mánáin ii leat máhttu ja áddejupmi ja sii eai oainne váikkuhusaid das, muhto danne lea ge mis erenoamáš ovddasvástádus oahpahit sidjiide dan. Dan sáhtta dahkat duhkoraddama, geahččaladdama, sosiála ovtastallamis, lihkadeami ja dáidaga bokte. Mánáidgárddebargit sáhttet iešguđet láhkai dan dahkat:

- Neahttafiellun govvet ja mitalit/dahkat digitála mitalusa govaide ja sárgosiidda, ságastit ja mitalit earáide
- Sárgut neahttafielluid, ságastit dan birra maid lea sárgun
- Dahkat filmmaid playdoug-dáige-, dahje lego- olbmuguin
- Govvet lagasbirasis omd vuojániid, bargosajiid, rásiid, dáluid, dálkkiid, luonddu, jna. Dát addet vuoddu ságasteapmái ja mitalleapmái. Dáinna lágiin sii konstruerejit duohtavuodda, čorgejit ja rátkejit dieđuid ja áddejit iežaset birra ja iežaset saji das buorebut.

- Ivdne bivdu. Bábirkoarttat iešguđet ivnnis, omd rukses, fiskes, alit ja ruoná. Juohke mánná dahje párra oažžu ovtta ivdnekoartta. Sii ohcet dávviriid ja ávdnasiid mánáidgárddis olgun ja/dahje siste main lea seammá ivdni go su/sudno koarttas. Sii govvejit ávdnasiid ja vurkejit govaid ságastallanboddui. Ságastallanbottus sáhttibehtet ságastit ja nammadit daid ávdnasiid maid mánát ieža leat govven.
- Bargit berrejit maid ovtta árvoštallat ja gávdnat dihtorspealuid, bustávvaárjehallan – spealuid ja eará pedagogalaš spealuid mat sáhttet leat ávkin ja oahppun mánáide.
- Gávdnokit buorit e-girjjit/muitalusat maid sáhtta sihke lohkat ja guldalit. Min neahttasiidduin leat muhtun e-girjjit.
- Stuorát mánát sáhttet interneahtas ohcat dieđuid ja govaid das mii geavvá lagasbirrasis.

Eanaš mánát geavahit neahttafielluid beaivválaččat ruovttuin, ja leat oahppásat das mo dat doaibmá. Dađe bahát lea sámegiella ja sámegielat digitála fálddagat mánáide váilevaččat. Mii eat sáhte nu ollu e-girjjiid ja sámegielat appaid ja spealuid gaskka válljet. Datte mii ávžžuhit ahte mánáidgárddebargit čuvvot mielde ja leat diđolaččat ja isket ođđa spealuid ja digitála reaidduid ja maiddái geavahit daid mat leat fidnemis.

Mánaiguin galgá hállat dáhpáhusaid birra mat leat áigeguovdilát. Sii fáhtejit iešguđet mediaid bokte ja lagasservodaga šurrama bokte áigeguovdilis sihke riikaviidosas ja guovllu ođasáššiid, nu ahte daid ferte jierpmálaččat digaštallat, čilget ja čuvget sidjiide sin eavttuid mielde. Sin galgá suddjet garra ja duođalaš veahkaválddihuvvamiid govaid vuostá, muhto dáhpáhuvvá ahte sii oidnet ja ballagohtet. Danne lea dehálaš ahte rávisolbmot hállet, čilgejit ja muitalit duohtavuodá “manne” ja “mo” doahpagiiguin maid mánát áddejit.

Spillaevttohusat:

SirMania – Spille ja oahpa. DittDesign

AÁBC. Bustávvaspeallu. Team Valio

Gánda gii stálu dájuhii. Mikkil Sara

Nigá ja Nelle – Maiddái máttasámegillii

Angrybirds. Rovio.

Albert Åberg

Elleville Elfrid

Josefine

Lego

Dragonbox

Cut the rope. Septolab

Where is my water? Disney

Prográmmat

Imovie, drawing pad, Windows movie maker, PhotoStory ja Picasa (dáin sáhttet mánát ieža govvet ja ráhkadit filmmaid maidda sáhttet lasihit hállanjiena, musihka ja teavsttaid)

Ovttadássásašvuohta ja ovttaárvosašvuohta

Ovttadássásašvuohta mearkkaša ahte buot olbmuiquin lea seammá vuoigatvuođat, vejolašvuođat ja ahte sii meannuduvvojit seammá láhkai. Ovttaárvosašvuohta fas mearkkaša ahte buot olbmui lea seammá árvu beroškeahtta makkár sohka beallái, doibmii, agis, čerdii dahje sehtui gulaš.

Bargiid máhttu ja guottut váikkuhit garrasit dasa mo ovttadássásašvuođa ja ovttaárvosašvuođa bargu deattuhuvvo mánáidgárddis. Dutkan čájeha ahte sohka bealrollat leat nu cieggan midjiide ahte ii leat álki muhttit ja čalmmustit/muitit dan árgabeaivvis. Mis leat vuordámušat mánáide mat leat čatnon sin sohka bealrollaide. Mánáidgárddebargit galget danne hukset ja fokuseret dan pedagogihkkii mii nanne ovttadássásašvuođa ja ovttaárvosašvuođa. Dát bargu galgá muhttit árvvuid, eavttuid ja daguid mat sáhttet

váikkuhit ahte nubbi sohka bealli dulbmojuvvo dahje meannuduvvo eahpevuoiggalaččat. Maiddái hállanvuohki, kommuniseren ja jietnageavaheapmi rievdá dan mielde leat go mii gánddaiguin vai nieiddaiguin hálešteamen. Bargit sáhttet áicat guđet guimmiid ja addit responssa das ahte rievdá go sin gulahallan gánddaid ja nieiddaid gaskka. Muhtomin heive juohkit nieiddaid ja gánddaid sierra joavkkuide. Duktan čájeha ahte gánddat dárbbasit hárjehallat giela, guldaleami, empatiija ja ovttasbarggu. Hárjehallat litna guoskama ja máhttit sátnádit unohisvuođaid ja dovdduid lea buorre vuohki. Nieiddat fas dárbbasit hárjehallat leat duostileappot ja čájehit fysalaš vuoimmi dego čájehit II ja máhttit bidjat rájá. Dákkár hárjehallanbargguide ja máhttui sáhtta drámá geavahit veahkkin. Bargit sáhttet maid árvoštallat gii maid bargá mánáidgárddis. Leat go bargit maid árbevirolaččat juohkán bargguid? Sáhttiehtet maid fitnat bargosajiin ja diehtomielalaččat ohcat olbmuid/nuoraid geat leat válljen eará láhkai go mii vurdo dan sohka bealis. Stoahkančiegaid sáhtta hábmet nu ahte guktot sohka bealit liikojit geavahit daid. Muhtin áigodaga lea ruoktu, muhtin áigodaga fas snihkkarastin ja eará áigodaga fas goarrun, málen/sárgu, teáhter, ja fas mekanihkkár-čiehka, jna. Dán láhkái movttiidahtta ja bovde guktui sohka bealliid stoahkat.

Mánáidgárddit galget dán čadahit dego fáttáin, muhto árvvut galget godđojuvvot mánáidgárdde beaivválaš rutiinnaide ja ollesolbmuid guottuiguin bargat. Ádjána guhkes áiggi ja gáibida garra barggu árvoštallat iežas guottuid ja árvvuid ja rievdadit láhttema, go dat lea proseassalaš bargu. Buorre vuohki lea merket jahkejuvlii, doaibmaplánaide, doaibmaulbmiliidda, ja veahkehit ja muittuhit guđet guimmiid. Muitet maid árvoštallat ja merket mo váhnemiid sáhtta geassit fárrui. Leat go eará ásausat maiguin mánáidgárdi sáhtta bargat ovttas? Nieiddat ja gánddat galget oidnot ja gullot seammá ollu ja movttiiduvvot oassálastit oktasaš doaimmain buot doaimmain mánáidgárddis.

Mánáid vuoigatvuođat

Mánáidgárdde mánáin lea vuoigatvuohta leat mielde oasálastimis ja váikkuheamen oktasašvuhtii. Mánát galget iežaset vuogi mielde sáhttit čájehit dahje ovdanbuktit iežaset oainnuid ja dovdduid mánáidgárdde dili ektui. Dalle galget pedagogalaš bargit árvoštallat mo sii meannudit mánáid iešguđet cealkinvugiid/jienaid árgabeaivvis. Smávva mánát eai álo sáhte sániiguin mitalit maid sii oaivvildit ja jurddašit. Mánáid rumašgiella ja sierralágan gulahallanvuogit, digaštallamat mánáidjoavkkuin galget vuhtii váldot go lea sáhka das ahte

mánát galget leat mielde váikkuheamen mánáidgárdde doaimmaide, ja ahte sin jienat, válljejumit ja dágut váikkuhit iežaset ja earáid diliid mánáidgárddis. Datte lea nu ahte mánáidgárddebargiin lea eambbo fápmu ja ovddasvástádus go mánáin. Dat lea riehta ja nu galgá leat. Sis galgá leat máhttu ja áddejupmi dasa ahte mánáin ja rávisolbmui lea seammá olmmošárvu ja ahte rávisobmot geavahit iežaset fámu ovddidit dákkár jurddašeami.

Mo sáhttet mánát leat mielde mearrideamen ja váikkuheamen iežaset mánáidgardeárgabeaivvi? Sii sáhttet mearridit/sávvat makkár stoahkanreaidduid sii háliidit (ovttas dahkat vuoruhannisttu), mo lanjaid geavahit ja gos ávdnasat galget orrut ja gávndot go daid dárbbáša. Njuolggadusaid ja rutiinnaid árvvoštallat. Ságasteapmi, jearahallan ja digaštallan mánáiguin buvttiha dávjá dakkár dieđuid ahte mánáin leamaš suollemas njuolggadusat maid sii ieža leat ásan. Dat sáhttet leat omd ahte stuorát gánddat mearridit ahte dušše sii, dahje son ja son ožžot geavahit omd spábbačiekčanšillju dahje sáddokássa. Mánáid jienat mat bohtet ovdan ságasteami ja guldaleami bokte leat mávssolaččat ja galget vuhtii váldot mánáidgárdde doaimmaid árvvoštallanbargguin. Lea dehálaš ásaht buori rutiinnaid dasa ahte muhtin rávisolbmot mánáidgárddis (áinnas vurrolaga) álo galget áicat ja árvvoštallat mánájoavkkuid friijastoahkamis. Dákkár árvvoštallama bokte sáhttet fuomášuvvot sihke fysalaš ja sosiála hástalusat ja bealit maid birra ferte ságastit bargjoavkkus.

ON mánáidvuoigatvuođat leat čállon ja gaskkustuvvojit hui generealla dásis, ja eai leat heivehuvvon mánáidgárdde mánáid ahká. Dát fertejit dulkojuvvot nu ahte maiddái sii áddejit daid. Mánáidgárdde mánát galget oahppat ON ja mánáidkonvenšuvnna birra. Sii galget gullan ON nama ja oaidnán leavvga, ja maid dat mearkkaša ja mii dat lea, ja diehtit dan beaivvi 24. B. golggotmánu. Dan beaivvi sáhttibehtet plánat erenoamážit ja bovdet olbmuid boahit gullat ja geahččat din bargguid. Sáhttibehtet maid hállat ja čađahit fáttá: Muhtin riikka dahje olles máilmmi. Sii galget gullat ja dovdat muhtin guovddáš mánáidvuoigatvuođaid;

- Buot mánáin galgá leat namma ja riika gosa gullat,
- Dovdat oadjebasvuođa ja galget beassat vázzit skuvlla.
- Buot mánáin galgá leat áigi stoahkat ja vuoinjastit.

Min neahttasiidduin lea speallu man bokte mánát oahpásmuvvat daid deháleamos ja dábáleamos mánáidvuoigatvuođaide. Rávisolbmot fertejit mielde speallamin go das ferte

lohkat maid galgá spealadettiin bargat. Mánát sáhttet dramatiseret/rollaneaktit dilálašvuodaid mat sin mielas leat váivvit, unohasat dahje váilevaččat, ja govvet daid lpad:ain. Govaid sáhttibehtet čálihit, lamineret, ságastit ja henget seaidnái muittuhussan buohkaide.

Resurssat lagasbirrasis

Bargit berrejit suokkardit makkár resurssat gávdnojit lagasbirrasis. Eanadoallu, boazodoallu, guolásteapmi, ruvkedoaimmat (makkár ávdnasiid vižžet, ja masa lea ávkin). Dain galgá dahkat šiehtadusa ja fitnat geahččamin ja aktiivvalaččat leat fárus muhtin bargguin. Dákkár dilálašvuodain lea mávssolaš geavahit olbmuid geat máhttet sámegiela hállat ja sámegillii mitalit/čilget. Mánás ovdána giella maid go gullá iešguđet olbmuid ságasteamen ja geavaheamen iešguđetlágan sániid/synonymaid ja dadjanvugiid.

Galgá maid suokkardit makkár biepmu ja ávdnasiid sáhtta luonddus viežžat dan guovllus gos ássabehtet. Lea vuogas mánáidgárdde jahkeplánii darvvihit goas maid fitná iskamin ja geahččamin. Dalle dat oidno ja sáhtta álkit dokumenteret doaimmaid mat lea čađahuvvon.

Mannet olggos, meahccái, mearragáddái ja lundui čakčat, giđđat ja/dahje geassit. Doppe leat lasttat, bihce-báhcat, jeahkát, skálžžut, rissit, geađggážit, rásit, suoinnit, dolggit ja ollu eará maid čohkkebehtet gorii dahje skáhppui. Daiguin sáhttibehtet dahkat činaid. Muitet ságastit bargadettiin!

Rámmaaplána dárkkuha ahte mánát galget dovdat muhtin historjjálaš rievdadusaid mat leat dáhpáhuvvan lagasbirrasis áiggiid čađa. Dan oktavuodas lea vuogas ohcat ja gávdnat muhtin historjjálaš gálduid mat sáhttet doaibmat duodaštussan dasa. Guovllu museat leat stuorra

ávkin dákkár doaimmaide. Sis leat dávjá čájáhusat ja doaimmat mat leat mánáide heivehuvvon. Ovdaskuvlaoahpaheaddjit sáhttet veahkkin museaide ráhkadit ja hábmet čájáhusaid mat leat miellagiddevaččat mánáide. Doppe sáhttet ihtit olbmot iešguđet historjjálaš áigodagain geat muitalit ja čájehit iežaset bargguid ja doaimmaid birra. Muhtin áigodagaide sáhttá bardit ávdnasiid ja tehnikkalaš reaidduid mat eai gula dasa. Omd sáhttá leat telefovdna geađeáiggis. Mánát sáhttet dalle ohcat ja geahččalit fuomášit mii ii gula dan áigodahkii. Mánáidgárddebargit sáhttet suokkardit ja gávnnaht leat go olgun muitomearkkat, huksehusat ja mearkkat luonddus mat čájehit ja muitalit juoga dološáiggis. Dat sáhttet leat báktegovvosat, áittit, njálat, buvrrit, bivdorokkit, fievrrut, ja bunkersat, duktasajit, kanonsajádagat ja biikkaáiddit soađeáiggis. Boares suhkanfatnasat, guollejiellit. Muhtumin heive dološ reaidduid váldit mielde mánáidgárdái. Dat sáhttet leat ullokáret, dorttet, jiehkku, geres, muorrasabet, goallát, biktasat, vuodjaskáhput ja ollu eará. Mánát sáhttet árvádaddat ja čilget masa sii jáhkket ávdnasat/reaiddut leat geavahuvvon ja čilget mas dat leat ráhkaduvvon. Soitet muhtimat dihtet masa dat geavahuvvojit. Dát lea hui dehálaš ja mávssolaš máhttu ja diehtu. Mánát ohppet viehka olu ođđa sániid ja hárlánit čilget. Stuorát mánát sáhttet ráhkadit áigelinjá masa bardet govaiddas maid sii liikojedje bargat go ledje unnit. Sihkkel, riegeádanbeaivi, meahcis, luomus, bivddus, murjemin, skihpár, guossis, bussáin, jna.

Juohke sámi mánáidgárddis galggašii leat lávvu. Dan bokte sáhttet oahppat ollu dan birra mo dološolbmot elle. Málisteapmi dola badjel, dola bidjat, gos vurkejedje biepmu, naba biktasiid ja gávnnaid? Sáhttibehtet dramatiseret dološáiggiid ná: Muhtin gárvoda noaidin, ja sus lea goavddis. Mánát bohtet guossái lávvui. Noaidi noiddostallá. Sáhttá maid leat muhtin boazoreanga dahje –biigá mas lea gákti badjelis ja suohpan valahis. Son sáhttá leat boradeamen ja nohkasteamen. Bargit sáhttet jearahit mánáid ja čilget mii dáhpáhuvvá ja geavahit namahusaid dego boaššu, loaidu, uvsot, gávnnaht, áššu, dollanjuokčamat, reahpen, skirttet. Historjáoahpahus šaddá somá ja miellagiddevaš go lea lálččon dramatiserema bokte.

Máná galgá hárlánit čilget ja muitalit mii dáhpáhuvvá. Dán olis lea heivvolaš deattuhit/dárkkuhit rivttes vearbasoajaheapmi vássánaigái. Dalle eat oavvil nu mo nuoraidskuvllaoahppit barget, muhto lunddolaš ságasteami/gažadeami ja muitaleami bokte.

Mii leat neahttasiidui bidjan heivvolaš dološ govaid maid leat kommenteren ja hábmen ságastangažaldagaid. Neahttasiiduin leat maddái sárgosat, muitalusat ja e-girjjit mat heivejit lagasbiras- ja servodatmáhttofáddái.

Linkkat

<https://samiskbibliotektjeneste.wordpress.com/>

<http://kjonnsforskning.no/nb/2005/11/samiske-fedre-og-deres-sonner>

<http://sprakloyper.uis.no/category.php?categoryID=17794>

http://www.udir.no/globalassets/upload/barnehage/pedagogikk/veiledere/sprakveileder_nordsamisk.pdf

<http://iktsenteret.no/barnehage> Dán neahttasiiddus dađis almmuhuvvojit ođđa evttohusat dasa mo IKT:ain bargat mánáidgárddis ja mo IKT-doaimmat sáhttet leat ávkin doabaipmárdussii ja giellaovdáneapmái.

Girjjálašvuohta

Skjelbred ja Aamotsbakken: *Faglig lesing i skole og barnehage*. Novus. 2010.

Hoås Moen. *Nærmiljø og samfunn i barnehagen*. Universitetsforlaget. 2012.